

Det finska prästerskapets roll i allmogens klagomål till kungs under Vasatiden (cirka 1550–1610-talet)

Under 1500- och 1600-talen lades grunden för den svenska politiska kulturen. Inom forskningen talar man om den svenska modellen, där interaktion och samarbete mellan allmogen och överheten betonas. Genom interaktionsarenor, förmedlande sociala strukturer och aktörer på mellannivå, stod bönderna i kontakt med centralmakten och deltog i det politiska beslutsfattandet. Samverkan och interaktion mellan allmogen och den världsliga överheten har setts som en säkerhetsventil som gav det sociala trycket utlopp på laglig väg. Det faktum att det i Sverige under tidigmodern tid endast skedde ett fåtal våldsamma bondeoroligheter eller bondeuppror har tolkats som ett tecken på att systemet verkligen fungerade: allmogen behövde inte göra uppror eftersom den kunde göra sin röst hörd på formell väg.¹

Denna uppsats är skriven med hjälp av bidrag beviljade av Suomen Kulttuurirahasto och Jalmari Finnes stiftelse.

1. Eva Österberg, 'Vardagens sträva samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid', Gunnar Broberg et al., *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån* (Stockholm 1993), s. 141, 144–145; Mats Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid* (Stockholm 2001), s. 88–90, 406; Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809* (Helsinki 2014), s. 23. För ett kritiskt perspektiv på "den svenska modellen" se Börje Harnesk, 'Den svenska modellens tidigmoderna rötter?', *Historisk Tidskrift (HT)*, 2002:1, s. 78–90. Debatten om den svenska modellen berör mer allmänt forskningen om svensk politisk kultur, särskilt förhållandet mellan allmogen och överheten. Interaktionsmodellens motsatspar är maktstatsperspektivet där man betonar allmogens underordnade ställning i förhållande till överheten. Om maktstaten se Jan Lindegren, 'The Swedish "Military State" 1560–1720', *Scandinavian Journal of History* 1985:4. I stället för att betona ren interaktion eller enbart tvång har Nils Erik Villstrand förespråkade en övergång till ett både-och-tänkande. Med andra ord kunde centralmakten ibland använda tvångsmetoder medan den andra gånger förhandlade och samverkade med bönderna.

I den här uppsatsen fokuserar jag på det finska lokalsamhället efter reformationen och undersöker prästerskapet som en förmedlande aktör mellan allmogen och centralmakten. Prästernas roll och verksamhet studeras genom allmogens klagomål. Allmogens rätt att klaga över orättvisor till kungen eller till hans ombud härrörde sig från en medeltida tradition, enligt vilken kungen var den högste övervakaren av lag och rätt. I denna egenskap reste han runt i riket och höll räfst- och rättarting där allmogen kunde framföra lokala problem och orättvisor.²

Centralmakten övervakade den lokala administrationen, rättsskipningen och skatteuppbörden genom rannsakningsresorna i landskapen och åhörandet av klagomål. Även adelsmännens och de andliga ämbetsmännens verksamhet granskades och man lyssnade till allmogen för att korrigera orättvisor som den utsatts för. På 1500-talet, innan riksdagsverksamheten ännu etablerats, utgjorde dessa rannsakingar och kommissioner den viktigaste arenan för interaktion mellan allmogen och överheten i förmedlandet av information från lokalsamhällena till centralmakten. Rannsakingarna och klagomålen spelade följaktligen en central roll inom tidens politiska kultur.³ Senare ledde riksdagens utveckling och inrättandet av hovrätter i början av 1600-talet till att rannsakingarnas betydelse som interaktionsarena avtog. I stället eftersträvade man att allmogens klagomål skulle behandlas vid riksdagen, även om förfarandet med rannsakingar och kommissioner ännu levde vidare.⁴

Nils Erik Villstrand, 'Monolog eller dialog? Den tidigmoderna svenska staten i möte med sina undersåtar', *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 2017:3.

2. Jalmari Jaakkola & John Roos, 'Johdanto', Jaakkola & John E. Roos (toim.), *Vuoden 1616 valitusluettelot. Suomen historian lähteitä I* (Helsinki 1936), s. vii–xi; Martin Almbjär, *The Voice of the People. Supplications submitted to the Swedish Diet in the Age of Liberty, 1719–1772*, Historiska studier: skrifter från Umeå universitet 13 (Lund 2016), s. 44.
3. Förutom genom klagomål kunde allmogen delta i politisk verksamhet via andra lagliga kanaler. Dylika var till exempel häradsrätternas sessioner eller från och med början av 1600-talet riksdagarna. Dessutom kunde allmogen ty sig till informella metoder, såsom passivt motstånd (vardagsmotstånd). Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest. Lokalsamhället inför utskrivningar av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo 1992), s. 31–35; Kimmo Katajala, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*, Historiallisia tutkimuksia 185 (Helsinki 1994), s. 400–401; Kimmo Katajala, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*, Historiallisia tutkimuksia 212 (Helsinki 2012), s. 400–401.
4. Eino Jutikkala, *Suomen talonpojan historia*, 2. reviderade upplagan, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 257 (Helsinki 1958), s. 99, 172; Pentti Renvall, *Ruotsin*

Tack vare tidigare forskning har vi god kännedom om hur rannsakingarna och klagomålen gick till, hur de utvecklades och vad de betydde för den tidigmoderna statsbildningen. Förutom rannsakingarnas och kommissionernas generella verksamhet och betydelse vet vi också relativt mycket om parterna i klagomålen och om deras roller samt om orsakerna till att de klagade respektive blev föremål för klagomål. Framför allt känner vi till de världsliga ämbetsmännens – fogdarnas och domarnas – roll och ställning i allmogens klagoskrifter.⁵ De anses ha befunnit sig i en förmedlande position mellan bönderna och centralmakten, och det är just ur detta perspektiv som forskarna studerat deras samhällsverksamhet.⁶

Prästerskapets och kyrkans roll inom rannsakingarna och kommissionerna på 1500-talet har inte tidigare undersökts systematiskt. När

vallan aika. Suomen kansanedustuslaitoksen vaiheet 1850-luvun puoliväliin. Suomen kansanedustuslaitoksen historia, ensimmäinen osa (Helsinki 1962), s. 87, 120; Eva Österberg, 'Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss – politisk kultur. *Scandia* 55 (1989:1), s. 81; Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia 161 (Uppsala 1990), s. 96–98; Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 177–178; Mats Hallenberg et al., 'Organization, legitimation, participation. State Formation as a dynamic process – the Swedish example c. 1523–1680', *Scandinavian Journal of History* 33 (2008:3); Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721* (Stockholm 2011), s. 283–285; Om rättartingen i Finland på 1500-talet, se Kyösti Kiuasmaa, *Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet ja niiden hoito 1500-luvun jälkipuoliskolla (v. 1560–1600)*. *Hallinto- ja yhteiskuntahistoriallinen tutkimus* (Helsinki 1962), s. 429–444. Martin Almbjär, som studerat riksdagsbesvär från frihetstiden, betonar att för undersåtarna kunde besvär och suppliker ännu på 1700-talet vara en viktigare kanal än riksdagen för att fästa centralmaktens uppmärksamhet vid frågor som allmogen ansåg vara viktiga. Martin Almbjär, *The Voice of the People*, s. 12.

5. Se Kiuasmaa, *Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet*; Nilsson, *De stora krigens tid*; Katajala, *Suomalainen kapina*; Marie Lennersand, *Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen*, Studia Historica Upsaliensia 190 (Uppsala 1999); Mats Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket*; Kustaa H. J. Viikuna, *Viha: perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta* (Helsinki 2005).
6. Se Pentti Renvall, 'Virkakierto Suomen voutien piirissä 1500-luvulla', *Historiallinen Aikakauskirja (HAik)* 1940:4; Renvall, *Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita*; Yrjö Blomstedt, *Laamannin- ja kihlakunnantuomarinvirkojen läänittäminen ja hoito Suomessa 1500- ja 1600-luvuilla (1523–1680)*. *Oikeushistoriallinen tutkimus* (Helsinki 1958); Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket*, s. 408–411; Janne Haikari, *Isännän, Jumalan ja rehellen miesten edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla*, *Bibliotheca historica* 121 (Helsinki 2009); Haikari, 'The bailiff: Between a rock and a hard place (1600–1690)?', Petri Karonen & Marko Hakanen (eds), *Personal Agency at the Swedish Age of Greatness*, *Studia Fennica Historica* (Helsinki 2017), s. 181.

man forskat om präster har klagoskrifterna till exempel utnyttjats för fallstudier⁷, det ringa antalet fall räcker följaktligen inte till för några allmänna generaliseringar. Däremot har man undersökt klagomål till domkapitlen⁸ och klagomål insamlade i samband med biskops- och prostvisitationer⁹ från 1600-talet framåt samt från 1500-talets prostting¹⁰. De här texterna skiljer sig från klagomålen till den världsliga överheten i det avseendet att de främst behandlar religiösa frågor. Med tanke på uppsatsens fokus är klagomålen till den världsliga överheten en mer givande källa, eftersom de skildrar prästernas roll som samhällsaktörer ur ett bredare perspektiv.¹¹

Inom den tidigare forskningen har senare seklers kyrkliga aktörer analyserats i egenskap av informationsförmedlare, det vill säga hur prästerna spred kungens och överhetens budskap bland allmogen eller hur de motiverade skärpt beskattning och tilltagande soldatutskrivningar för bönderna. Forskningen har dessutom lyft fram fall där präster förmedlade information från lokalnivån till centralmakten genom att exempelvis uttala sig om böndernas skattebetalning.¹² En gemensam nämnare för dessa studier är att de sällan sträcker sig ända till 1500-talet och att de främst ser prästerskapet som drivare av överhetens intressen och kronans redskap för att kontrollera allmogen.¹³ Samtidigt har forskare noterat att präster spelade en viktig roll under

-
7. Se Mats Hallenberg, 'Församlingspräst i det svenska riket under 1500-talet. Traditionell auktoritet under omförhandling', Eva-Marie Letzter (red.), *Auktoritet i förvandling. Omförhandling av fromhet, lojalitet och makt i reformationens Sverige*, Opuscula Historica Upsaliensia 49 (Uppsala 2012).
 8. Se Göran Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstiden Sverige* (Lund 2002).
 9. Se Pentti Lempäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 73 (Helsinki 1967).
 10. Se Kauko Pirinen, 'Keskiajan ja 1500-luvun maarovasteista ja rovastinkäräjistä', Martti Parvio (ed.), *In acre et vigilia. Studia historico-ecclesiastica in honorem Ilmari Salomies*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 66 (Helsinki 1963).
 11. Hallenberg, *Församlingspräst i det svenska riket*, s. 122.
 12. Mäkelä, *Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autoituminen*, s. 56. Om den lokala administrationens (domarnas och prästernas) roll vid fastställandet av ödesmål se s. 117–118.
 13. Nilsson, *De stora krigens tid*, s. 68, 74–75, 208, 234–235; Anna Maria Forssberg, *Att hålla folket på gott humör. Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680*, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History 80 (Stockholm 2005); Anna Maria Forssberg, *The Story of War. Church and Propaganda in France and Sweden 1610, 1710* (Lund 2016).

bondeoroligheter, de kunde understöda bönderna eller agera som skrivare när klagoskrifterna författades.¹⁴ Bilden av prästernas agerande och betydelse på det lokala planet är alltså motstridig.

I den här uppsatsen studerar jag prästernas agerande genom att analysera klagomål som allmogen riktade mot prästerskapet eller som prästerna själva gjorde. Mer exakt undersöker jag hur stor andel präster som berördes av kommissionernas övervakningsverksamhet, av vilka orsaker man framförde klagomål mot prästerskapet och vem det var som klagade. Samtidigt övervakade prästerna i sin tur både allmogen och de lokala världsliga myndigheterna, och därför undersöks även vilka saker prästerna klagade över och hur de agerade vid rannsakingar i egenskap av klagande. Dessutom undersöks prästerskapets övriga aktiviteter, särskilt informationsförmedlingen, i samband med allmogens klagoskrifter. Uppsatsen belyser prästerskapets roll och ställning främst i det tidigmoderna lokalsamhället, men också dess bredare verksamhet i ett samhälle i förändring.

Jag närmar mig prästernas agerande via André Holensteins begrepp maktskapande relation (*empowering interaction*). Med detta avses en interaktion mellan allmoge och överhet vilken i samhällsfrågor syftade till att söka en lösning som alla parter kunde godkänna och som gynnade alla.¹⁵ Ur detta perspektiv framstår mötet mellan överhet och bönder i allmogens klagoskrifter som ett mångsidigt interaktionstillfälle där man löste problem i lokalsamhället. Ur samma synvinkel är det fruktbart att studera präster på 1500-talet som en del av mötet mellan allmogen och centralmakten, eftersom prästerna under tidigmodern tid var ledare i sina lokalsamhällen, och deras agerande var därför betydelsefullt för hela samfundet och dess mentala klimat.

Prästerna var både religiösa och samhälleliga aktörer. Det är viktigt att studera dem eftersom religionen präglade tidens samhällsliv.

14. Kimmo Katajala, *Nälkäkapina*, s. 66, 280–282.

15. André Holenstein, 'Introduction: Empowering interaction: Looking at statebuilding from below', Wim Blockmans et al. (eds), *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900* (Farnham & Burlington 2009), s. 25–26. Om nordisk forskning kring samma tematik se Eva Österberg, 'Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550–1850. Participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen. Ett angeläget forskningsområde', *HT* 1987:3, s. 326, 328; Österberg, 'Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige', s. 74, 81; Österberg, 'Vardagens sträva samförstånd', s. 85; Hallenberg et al., 'Organization, Legitimation, Participation', s. 252.

De samhälleliga förändringarna blir inte helt begripliga om man inte beaktar de religiösa förändringar som reformationen föranledde.¹⁶ Under 1500-talet och i början av 1600-talet blev de tio budorden ett viktigt juridiskt rättesnöre som tillämpades inom rättsskipningen. På lokal nivå spelade kyrkoherdarna en viktig roll som experter på Bibeln, och dessutom var de sedlighetens väktare och dikterade de moraliska reglerna.¹⁷ Prästernas ställning gjorde att bönderna noga iakttog deras göranden och låtanden, samt vid behov klagade över dem.

Det är fruktbart att studera Finland under 1500-talet och början av 1600-talet, eftersom kronan under den här tiden eftersträvade att i allt högre grad integrera området i riket, till exempel just med hjälp av rannsakingar och kommissioner. Det var viktigt för hela riket och riksbildningen att integrationen lyckades, eftersom rikets utrikespolitiska tyngdpunkt låg i öster. Finland var ett viktigt transito- och skatteuppbördsområde. En anmärkningsvärt stor andel av rannsakingarna skedde just i detta område, vilket visar på hur svårt det var att kontrollera.¹⁸

Källor och metoder

På 1500-talet insamlades klagomål på tre olika sätt. Ett sätt var att allmogen klagade till den världsliga överheten genom enskilda klagoskrifter, som i regel levererades personligen direkt till kungen. Ett

-
16. Wolfgang Reinhard, 'Reformation, counter-reformation and the early modern state. A reassessment', *The Catholic Historical* 75 (1989:3), s. 398; Ronnie Po-chia Hsia, *Social Discipline in the Reformation: Central Europe 1550–1750* (London & New York 1989), s. 3, 5; Heinz Schilling, *Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society. Essays in German and Dutch History*, Studies in Medieval and reformation thought, vol. I (Leiden 1992), s. 208–209; Heinz Schilling, 'Confessional Europe', T. A. Brady et al. (eds), *Handbook of European History 1400–1600* (Leiden 1995), s. 642–643; Joel F. Harrington, & Helmut Walser Smith, 'Confessionalization, community, and state building in Germany, 1555–1870', *The Journal of Modern History* 69 (1997:1), s. 81; Jörg Deventer, '"Confessionalisation" – a useful theoretical concept for the study of religion, politics, and society in Early Modern East-Central Europe?', *European Review of History* 11 (2004:3), s. 406–407; Hallenberg, 'Församlingspräst i det svenska riket', s. 114–121; Kajsa Brilkman, 'Konfessionalisering, konfessionskonflikt och konfessionskultur under tidigmodern tid', *Scandia* 2016:1, s. 94.
 17. Martti Takala, *Lex Dei – Lex Politica Dei. Lex Politica Dei -teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 160, Historiallisia tutkimuksia 169 (Helsinki 1993); Jonas Liliequist & Martin Almbjär, 'Early modern court records and petitions in Sweden (c. 1400–1809): overview and research trends', *Frühneuzeit-Info* 23 (2012:1+2), s. 11; Janne Haikari, 'The bailiff: Between a rock and a hard place', s. 181–182.
 18. Pentti Renvall, *Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita Vaasa-kauden Suomessa* (Helsinki 1949), s. 102–213; Karonen, *Pohjoinen suurvalta*, s. 101–103; Nilsson, *De stora krigens tid*.

annat sätt var att centralmakten samlade ihop flera dylika klagobrev och sammanställde informationen till ett komplett åtal mot till exempel fogdar eller andra ämbetsmän inom den världsliga administrationen. Ett tredje sätt var att representanter för den världsliga överheten reste runt i riket för att inspektera lokalsamhällena, lyssna till allmogen och korrigera felaktigheter i ämbetsmännens tjänsteutövning. Även kungen själv åhörde klagomål när han reste runt i rikets olika delar.¹⁹

Tabell 1: Använda källor

Källa	Tidsgräns	Geografisk täckning	Anmärkingar
Jakob Teitts klagomålsregister emot adeln i Finland	1555–1556	Hela Finland	Använt som tryckt verk
Klagomål emot adeln i Finland	ca 1550–1610-talet	Hela Finland	
Strödda räkenskaper och handlingar (klagomålsregister)	ca 1500–1630-talet	Hela riket	
Strödda kamerala handlingar (klagomål och rannsakingar)	1500–1600-talet	Hela riket	
1616 års klagomålsregister	1616	Finland, förutom Österbotten, Savolax, östra Karelen utanför Kymmene-gårds län samt Satakunta	Använt som tryckt verk

Av Tabell 1 framgår vilka källor som utnyttjats i uppsatsen. Av källorna härleder Jakob Teitts samt 1616 års klagomålsregister sitt ursprung till representanter för den världsliga överheten som reste runt i riket.²⁰ De övriga är brokigare helheter, de innehåller dels enskilda klagomål som sänts in till centralmakten för att lösas, dels större klagomålshelheter

-
19. Kiuasmaa, *Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet*, s. 420; Nilsson, *De stora krigens tid*, s. 81–82; Almbjär, *The Voice of the People*, s. 7–8
20. 1616 års klagomålsregister är egentligen en rapport över en inspektionsprocess där kungliga ämbetsmän utredde samhällsförhållandena i Finland, länsmännens laglydnad, krigsmaktens verksamhet i Finland, skatteuppbördens rättmätighet samt ödehemmanens uppodlingsmöjligheter. Under inspektionen framkom dessutom överträdelsebegångna av adelsmän och ämbetsmän samt präster. Se Jaakkola & Roos, 'Johdanto', s. xvii–xxix. Som namnet antyder syftade Teitts inspektion till att granska adelns verksamhet i Finland, men även dessa klagomål skildrar samhälleliga förhållanden och problem i ett bredare perspektiv. Bland klagomålen finner man förutom klagomål mot adeln också klagomål mot personer som tillhörde andra stånd.

mot enskilda ämbetsmän. Dessutom ingår olika regionala inspektioner som var mindre omfattande än Teitts register och 1616 års register, till exempel klagomål insamlade under hertig Karls resa i Finland åren 1601–1602.

Oberoende av hur klagomålsregistren uppstått så är klagomålsmaterialet från 1500-talet sporadiskt insamlat och bevarat. Därför finns det många luckor i materialet. Källorna täcker ett begränsat geografiskt område, dessutom beror innehållet på personen som verkställde rannsakingen. Alla protokoll nämner sålunda inte vilka frågor rannsakingen borde ha fokuserat på om man hade följt de kungliga instruktionerna. Dessa begränsningar måste beaktas vid metodvalet.

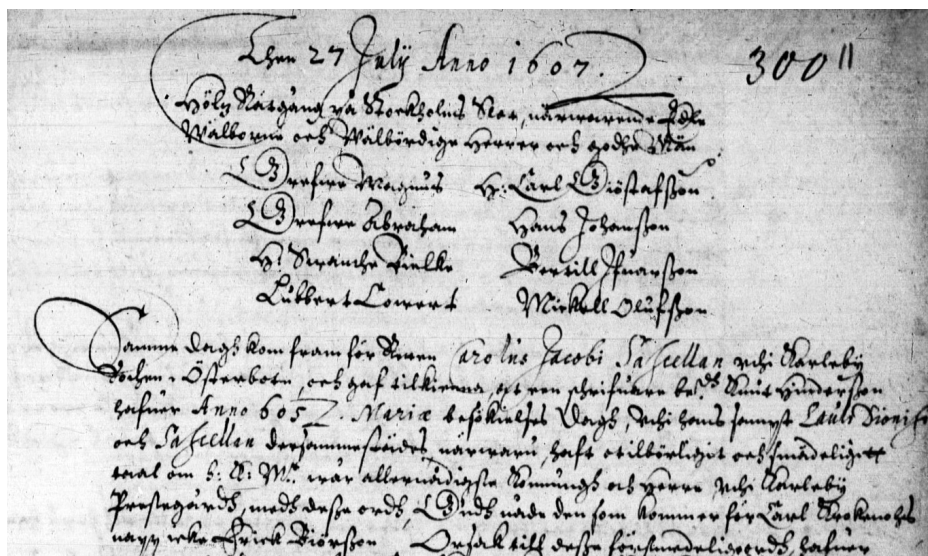
Jag har kompletterat dessa källor med uppgifter ur herdaminnen.²¹ I herdaminnena har man insamlat strödda uppgifter om prästernas liv och yrkesbanor, ofta även om konflikter med bönder eller andra personer. Också i lokalhistoriska verk kan man påträffa tvistemål mellan prästerskapet och andra socialgrupper.²² Herdaminnenas och de lokalhistoriska verkens forskningsmässiga värde ligger i att de ökar förståelsen för den lokala kontext där konflikterna ägde rum. Sålunda utgör de stödjande och kontextualiserande källor vid sidan av protokollen.

Till sin natur kan allmogens klagoskrifter jämföras med rättskällor, såsom domböcker från häradstingen. Därför kan man metodologiskt närma sig bägge källorna ur ett likartat perspektiv, trots att man i fråga om klagoskrifterna också bör beakta deras särdrag.²³ Metodvalet har främst styrts av att det använda källmaterialet är tendensiöst och innehåller såväl geografiska som kronologiska luckor.

21. Främst Kyösti Väänänen, *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721 -verkkojulkaisu*, *Studia Biographica* 9 (Helsingfors 2011). Tillgänglig på: <http://www.finlit.fi/henkilohistoria/paimenmuisto>. URN: NBN:fi-fe201101191118.

22. Den forskningstaktik där man letar efter fall i lokalhistoriska verk har utnyttjats av bland andra Kaarlo Arffman, 'Resistance to the Reformation in 16th-Century Finland', Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (eds), *Lived Religion and the Long Reformation in Northern Europe c. 1300–1700* (Leiden 2017).

23. I regel fungerade inte rannsakingar och kommissioner direkt som en domstol. Om man ville ha en dom för förbrytelserna måste man föra saken till häradsrätten. Se Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket*, s. 352. Enligt Piia Einonen, som studerat Stockholms stad, framställde de klagande i staden sin situation så uselt som möjligt, oberoende av hur den var i verkligheten, eftersom detta gjorde det lättare för den klagande att uppnå sina mål. Se Piia Einonen, *Poliittiset areenat ja toimintatavat. Tukholman porvaristo vallan käyttäjänä ja vallankäytön kohteena n. 1592–1644*, *Bibliotheca Historica* 94 (Helsingfors 2005), s. 35.

Den världsliga överheten åhörde allmogens klagomål bland annat vid slottsrettens sessioner. Detta dokument härrör från Stockholms slottsretts session 1607. Källa: Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215f, 300.

Mitt metodologiska tillvägagångssätt kan betecknas som ett kultur- och mentalitetshistoriskt, strukturalistiskt perspektiv. Tillvägagångssättet fokuserar på källorna; forskningen framskrider från det enskilda fallet mot helheten. Ju oftare samma information påträffas i källorna, desto säkrare kan den tolkas som en norm för svunna tiders människor. Normer i sin tur är tecken på gemensamma semantiska system i det förflutna. Människornas handlingar förändrade visserligen kontinuerligt de semantiska systemen, men normerna beskrev just det system som var förhärskande i ett givet ögonblick.²⁴

En praktisk, metodologisk utgångspunkt är också sättet att läsa källorna. I mitt sätt att läsa är det väsentliga inte att fästa uppmärksamhet vid huruvida klagomålens beskyllningar var sanna eller ej. Det viktigaste är att notera att klagomålen åskådliggör allmogens uppfattning om situationer och händelser som stred mot normerna.²⁵

24. Vilkuna, *Viha*, s. 28; Kustaa H. J. Vilkuna, *Neljä ruumista* (Helsinki 2009), s. 306–308; Kustaa H. J. Vilkuna, *Juomareiden valtakunta. Suomalainen känni ja kulttuuri 1500–1850* (Helsinki 2015), s. 16.

25. Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket*, s. 360. Det här sättet att läsa skiljer sig mycket från de sätt att läsa källorna som tillämpats i vissa tidigare undersökningar, de sympa-

Valet av läsesätt stöds av det faktum att även om klagomålen förmedlar en selektiv, rentav överdrivet konfliktfylld, bild av det förflutna så avslöjar källorna mycket mer om sin samtid än enbart konflikterna. I klagoskrifterna skildras till exempel människors inbördes interaktionsförhållanden, lokala sedvänjor och kultur.²⁶ Denna observation utvidgar materialets användbarhet och gör det möjligt att tränga förbi det uppenbara, det vill säga greppa den sociala och samhällseliga verklighet som föranledde klagomålen.

Sammanfattningsvis utgör de bevarade och använda klagoskrifterna ett titthål mot prästerskapets ställning i lokalsamhället på 1500-talet. Genom materialet kan man inte nå alla präster, eller ens en enda prästs hela levnadsbana. Men det väsentliga är inte att skapa en komplett bild, utan att forskningsobjektet belyses när man samtidigt betraktar det ur flera olika geografiska och kronologiska perspektiv. Ett flertal snarlika klagomål tyder på att det handlade om ett mycket mer utbrett fenomen än om enbart ett enskilt fall. Det bör dock påpekas att mitt tillvägagångssätt exkluderar såväl förändringar som kontinuiteter i fråga om tid och rum, eftersom klagomål som insamlats under olika år och på olika orter slås samman för att förklara allmänt förekommande fenomen under hela den undersökta perioden.

Antalet klagomål

I källmaterialet påträffas sammanlagt 155 klagomål där en präst på ett eller annat sätt var delaktig i händelseförloppet. Under den undersökta perioden fanns det i det studerade området grovt uppskattat 650 präster (kyrkoherdar och kaplaner)²⁷, vilket innebär att klagomålen i genomsnitt berörde ungefär var fjärde präst.

tiserar närmast med föremålen för klagomålen och följaktligen ses bönderna lätt som enkla och mindre begripande. Jämför till exempel med Kiuasmaa, *Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet*, s. 430.

26. Vilkuna, *Neljä ruumista*, s. 311.

27. Kiuasmaa, *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721*. HISKI-prästlängder. Tillgängliga på <http://hiski.genealogia.fi/hiski/8r7bup?fi> (hämtad 14.2.2018). Prästlängder från Rautalampi, Kuopio, Jämsä, Pieksämäki, Rantasalmi, Padasjoki, Sysmä, S:t Michel, Jockas, Säminge, Hauho, Lampis, Hollola, Mäntyharju, Itis, Lappvesi, Ruokolax, Helsinge, Sibbo, Pernå, Lappträsk, Pyttis, Veckelax, Vederlax, Säkkijärvi, Viborg, Jäskis, Mola, Nykyrka och Kivinebb cirka 1554–1611.

Jag har kategoriserat 155 fall på basis av vilken roll prästerna spelade i dem.²⁸ Ärendena kan indelas i tre olika kategorier. Den första gruppen består av fall där prästerskapet var föremål för klagomålet. Till den andra gruppen hör klagoskrifter där prästerna klagade eller intog en förmedlande position, till exempel som vittnen i konflikter mellan andra personer eller vid rannsakingar där de uttalade sig om personers heder och vandel. I den tredje gruppen ingår fall där en präst endast omnämns under behandlingen eller där en präst var kärande i fall av informativ karaktär. Dyliga fall var bland annat ärenden där präster upptog ödehemman för odling och ansökte om tillstånd vid rannsakingar eller av kommissioner. Fall ur den tredje kategorin har inte här analyserats närmare eftersom de innehåller ytterst knapphändigt med information.

I materialet finns sammanlagt 56 klagomål mot prästerskapet. Relativt sett blev cirka åtta procent av prästerna föremål för klagomål. Antalet förefaller lågt och kan förklaras av att rannsaktionsåtgärderna i högre grad riktades mot världsliga än mot kyrkliga ämbetsmän. Rättartingens verksamhet handlade i grunden om ekonomi, framför allt om skatter, vilka utgjorde en organisk del av just de världsliga ämbetsmännens verksamhetsområde. I klagomålen mot fogdar och andra ämbetsmän kan man skönja ett generellt agg mot skatteuppbörden och ett ifrågasättande av dess rättmätighet. Oklarheterna konkretiserades i den person som handhade skatteuppbörden.²⁹ Det här ökade troligen antalet klagomål mot ämbetsmän.

Det relativt sett låga antalet klagomål mot präster skvallrar också om att de världsliga ämbetsmännen och prästerna hade olika social ställning i lokalsamhället. Enligt Kyösti Kiuasmaa, som har studerat statliga och lokala ämbetsmän på 1500-talet, så förändrades ämbetsmännens samhällsposition under den här tiden. Ämbetsmännen byråkratiserades, vilket förändrade såväl deras tjänsteutövning som deras förhållande till allmogen. Förändringen innebar att ämbetsmännens

28. Klassificeringen är ibland motstridig eftersom präster i ett och samma mål kunde vara såväl klagande som föremål för klagomålet. Jag har kategoriserat dyliga fall enligt vem som var den ursprunglige klaganden. Kategoriseringens procentuella fördelning bör endast ses som riktgivande.

29. Kiuasmaa, *Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet*, s. 422–423, 434; Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket*, s. 397. Se även Lennersand, *Rättvisans och allmogens beskyddare*, s. 308; Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 179.

tillsättning på 1600-talet kom att basera sig på kompetens och inte längre på relationer och nätverk på lokal nivå. På det lokala planet var fogdarna förgrundsgestalter tack vare sin lön och sin status, men också genom att de var tillsatta av kungen och ansvariga inför kronan.³⁰ Jämfört med de världsliga ämbetsmännen så skedde inte något motsvarande avbrott i kyrkoherdarnas personliga relation till sockenborna. Under loppet av 1500-talet fick kronan inte absolut makt när det gällde att tillsätta kyrkoherdar, utan allmogen spelade en betydande roll i urvalsprocessen. I motsats till de världsliga ämbetsmännen bevarade kyrkoherdarna ett närmare förhållande till allmogen.³¹

Det låga antalet klagomål tyder också på ett nära förhållande mellan allmogen och prästerna. Centralmakten övervakade prästerna med hjälp av rannsakingar och kommissioner, på samma sätt som kronan kontrollerade de världsliga ämbetsmännen,³² och allmogen klagade vid behov. Det ringa antalet klagomål tyder emellertid på att det inte fanns något större behov av att klaga över präster – församlingarna och prästerna kom rätt väl överens. Där det rådde goda ömsesidiga relationer betonades prästernas roll som betrodda män i lokalsamhället. De kunde ta lokalsamhällets parti mot centralmakten och de världsliga ämbetsmännen. Men att enbart studera antalet klagomål ger ett alltför ensidigt resultat. För att få en mer mångfacetterad bild måste man mer ingående analysera innehållet i de klagomål som riktades mot prästerna.

Prästerna på de anklagades bänk

Klagomålen mot prästerskapet kan indelas i tre kategorier: klagomål gällande 1) ekonomiska frågor 2) prästen som person eller 3) hans äm-

30. Kiuasmaa, *Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet*, s. 463; Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket*, s. 346–350, 394, 400; Se även Anneli Mäkelä, *Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autoituminen myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa*, Historiallisia tutkimuksia 109 (Helsinki 1979), s. 51–52.

31. Mikko Hiljanen, 'Servants of the crown or trustees of the people? Personal agency among the local clergy (1550–1610)', Petri Karonen & Marko Hakanen (eds), *Personal Agency at the Swedish Age of Greatness*, Studia Fennica Historica (Helsinki 2017), s. 203, 206. Se också Mikko Hiljanen, 'Limits of power. Clerical appointment as part of domestic policy in Sweden after the Reformation, 1560–1611', *Perichoresis* 13 (2015:2), s. 52–53.

32. På detta tyder det faktum att kronan i sina instruktioner uttryckligen befälde att också prästernas verksamhet skulle rannsakas (så skedde åtminstone 1616; se Jaakkola & Roos, 'Johdanto', s. xxix). Att det i källorna påträffas klagomål mot präster visar också att prästerskapet verkligen övervakades även i praktiken.

betsutövning.³³ I praktiken överlappade dock kategorierna ofta varandra. Ett klagomål kunde dessutom innehålla flera olika anklagelser, som här alla kategoriserats separat. Därför uppgår antalet besvärspunkter till totalt 123 stycken trots att endast 56 fall har analyserats.

De flesta klagomål mot prästerskapet handlade om ekonomiska frågor. Till exempel oärlighet vid uppbörd av skatter och prästavgifter väckte böndernas behov av att klaga.³⁴ Till exempel klagade allmogen 1555 över att kyrkoherden i Esbo, herr Hindrich³⁵, hade uppburit tionden och andra prästräntor felaktigt.³⁶ År 1581 klagade allmogen i Pyhänristi/Mola socken över samma sak.³⁷ Även 1616 klagade sockenborna i Vemo över att kyrkoherden Erich uppburit tionden felaktigt och prästräntor orättvist. I strid med lagar och förordningar hade han till exempel tagit fattiga bönders enda ko som begravningsavgift³⁸, trots att den lagstadgade avgiften för vigsel, dop eller jordfästning var en ko endast ifall den som önskade förrättningen ägde sex eller fler kor. Om man ägde färre kreatur var avgiften en halv mark.³⁹

Reformationen ändrade den kyrkliga tiondebeskattningen och grunderna för denna. Efter förändringen övergick de flesta sädes- och andra tionden som tidigare tillfallit kyrkan till att i stället erläggas till kronan. Under seklets lopp fortgick och utvidgades indragningarna. De resulterade i ett stort underskott i prästernas löneintäkter, vilka dess-

-
33. Hallenberg delar in klagomålen mot fogdar i fyra kategorier, nämligen: 1) Oskälig exploatering, till exempel överdriven nit vid skatteuppbörd 2) fusk/sökande av egen vinning 3) administrativa förseelser och 4) maktmissbruk. Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket*, s. 360–361.
34. De flesta klagomål från präster eller församlingsbor som kom i dagen i samband med biskops- och prostvisitationer under 1600–1700-talen gällde prästernas fordringar eller uppbörden av dessa. Se Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa*, s. 215–217, 388. Också i fallen med fogdar handlar de flesta fallen om fusk eller egen (ekonomisk) vinning. Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket*, s. 361–364. Även Kiuasmaa har noterat att de flesta anklagelser mot skrivare som gällde deras ämbetsutövning handlade om alltför stor skatteuppbörd. Se Kiuasmaa *Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet*, s. 427.
35. Namn på präster och andra personer skrivs i den form som källorna anger.
36. 'Jakob Teitts klagomålsregister emot adeln i Finland år 1555–155', Kustavi Grotenfelt (toim.), *Todistuskappaleita Suomen historiaan V* (Helsinki 1894), s. 193–194.
37. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215l, 142v, Fogderäkenskaperna, Riksarkivet (RA), Helsingfors. Använt i digital form.
38. *Vuoden 1616 valitusluettelot*, s. 68–69.
39. Hannu Välimäki, *Kymmenyksistä kirkollisveroon. Kirkollisverotus Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa reformaatiosta nykypäivään*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 188 (Helsinki 2002), s. 74.

utom i allt högre grad kom att bestå av spannmål. Med andra ord blev prästerskapet allt fattigare. Förutom tiondebeskattningen förändrades även under 1500-talet grunderna för de förrättningsavgifter som prästerna åtnjöt som arvoden.⁴⁰

I klagomålen beklagade man sig oftast över att tionden och prästräntor uppburits lagstridigt. Vid sidan av lagparagraferna spelade de klagandes moraliska uppfattning om avgifternas rättmätighet en stor roll. Att prästen tog en fattig bondes sista ko i betalning stred mot denna uppfattning. De ekonomiska klagomålen handlade alltså inte enbart om lagstridigt förfarande, utan även om att prästernas handlande bröt mot allmogens förväntningar på hur en präst egentligen borde handla. Det här gällde inte enbart ekonomiska klagomål utan kan generaliseras även till andra händelser som föranledde klagomål.

Förutom skatteuppbörd och prästräntor beskriver de ekonomiska klagomålen oklarheter rörande jordägande.⁴¹ Till exempel 1555 eller 1556 påstods kyrkoherden i Tövsala, Mikael Karpalainen, ha lagt beslag på ett hemman som tillhört klostret i Nådendal.⁴² Bönderna i Tövsala klagade också över att herr Påvel, som sedermera utnämnts till kyrkoherde i Sääksmäki, hade tagit en äng av dem och behållit den i 16 år. När bönderna inte gick med på att helt överlåta ängen till kyrkoherden brände han ner tre bönders lador.⁴³ Clemett Larsson, som bodde i Jämsä i början av 1600-talet, klagade i sin tur över att församlingens kyrkoherde hade fördrivit honom från hans hem.⁴⁴

På 1500-talet handlade många konflikter i samhället och inom lokalsamhällena just om jordägande. Det konfliktfyllda förhållandet mellan det tilltagande antalet ödehemman och kronans försök att ut-

40. Hannu Välimäki, *Kymmenyksistä kirkollisveroon*, s. 61–67, 75–77, 102; Mikko Hiljanen, 'Kirkkoherrojen taloudellinen asema ja siinä tapahtuneet muutokset 1500-luvulla', Piia Latvala & Olli Lampinen-Enqvist (toim.), *Reformaatio 500 vuotta. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja 2016* (Helsinki 2016), s. 116–117, 128–129.

41. På 1500-talet löstes vid biskopsvisitationer också tvister gällande rågränser och äganderätt till jord. Senare löstes sådana tvister tydligen vid de sekulära tingen, eftersom dylika fall inte längre återfinns i protokollen från biskopsvisitationerna. Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa*, s. 246.

42. 'Jakob Teitts klagomålsregister', s. 263. För samma sak anklagades även magister Pietari Särkilahti, se s. 101.

43. 'Jakob Teitts klagomålsregister', s. 266–268.

44. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215, 198, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använt i digital form.

vidga skattebasen föranledde samhälleligt korsdrag.⁴⁵ Ur centralmaktens perspektiv var grundskatterna den viktigaste skatteinkomsten och för att maximera skatteuttaget borde jorden vara maximalt uppodlad. Till kronans åtgärdsarsenal för att öka uppodlingen hörde att utlova skatte- och andra förmåner till personer som upptog ödehemman eller röjde ny mark. Men samtidigt eftersträvade kronan också, genom att påverka hemmanens storlek, att de existerande hemmanen skulle vara livsdugliga och ha så stor skatteförmåga som möjligt.⁴⁶

Jordägandet drog upp ekonomiska, sociala och könsmässiga skilje- linjer i lokalsamhället.⁴⁷ Utkomsten var i hög grad bunden till jord- bruket, det vill säga i praktiken till innehavet av odlingsmark. Ock- så böndernas tänkesätt baserade sig på jordägande och jordärvande. Det betonade den från generation till generation nedärvda rätten till jord och odlingar.⁴⁸ Dessa teman gjorde att frågan om ödesmål och uppodling av hemman blev akut och lätt tillspetsades. Enligt tidigare forskning ökade prästernas jordinnehav under 1500- och 1600-talen till exempel genom att de upptog ödehemman.⁴⁹ Om präster uppod- lade hemman som tidigare tillhört bondesläkter, vilka av en eller an- nan orsak tvingats lämna dem öde, ledde detta till konflikter eftersom det handlade om en fråga av avgörande betydelse. Det bör noteras att det var ett brott att stjäla landområden och i sådana fall var allmogens känsla av att ha blivit felaktigt behandlad fullt berättigad i lagens ögon.

-
45. Förhållandet mellan den skärpta beskattningen och det växande antalet ödehemman är ett av 1500-talsforskningens mest traditionella teman i Finland och i Sverige. Se till exempel Eva Österberg, *Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrar- struktur i västra Värmland ca 1300–1600*, Bibliotheca historica Lundensis 43 (Lund 1977); Mäkelä, *Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autioituminen*. Trots den omfattande forskningen är relationen mellan beskattningen och ödesmålen inte helt klarlagd.
 46. Se till exempel Mäkelä, *Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autioituminen*, s. 25–33, 38–39; Anneli Mäkelä-Alitalo, 'Verotus, autioituminen ja väenotot', Viljo Rasila et al. (toim.), *Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle* (Helsingfors 2003), s. 192–193.
 47. Pirjo Markkola et al., 'Onko suomalaisella miehellä historiaa?', Pirjo Markkola et al. (toim.), *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia* (Tampere 2014), s. 18.
 48. Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 217, 486.
 49. Gunnar Suolahti, *Suomen papisto 1600–1700-luvulla* (Porvoo 1919), s. 201; Esko M. Laine, 'Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla', Merja Lahtinen (toim.), *Historiallinen Arkisto (HArk) 105* (Helsinki 1995), s. 159. Se även Hiljanen, 'Kirkkoherrojen taloudellinen asema', s. 123. Bondehemmanens ödesmål samt den påföljande uppodlin- gen av dem på adelns och ämbetsmännens initiativ har tolkats som en konflikt mellan dess socialgrupper, se Heikki Ylikangas, *Nuijasota* (Helsingfors 1977).

Klagomål kopplade till jordägande kan studeras i avseende på rannsakningarnas och kommissionernas (det vill säga inspektionsverksamhetens) legitimitet. Jordägande var en fråga som djupt berörde samhället och lokalsamfundet och som vållade mycket bråk. Det faktum att konflikter om jordägande framfördes till kommissioner eller rättarting för att lösas visar att de klagande verkligen trodde att institutionen kunde rätta till de orättvisor som bönderna utsatts för. Det faktum att man lyckades lösa konflikterna tyder på att rannsakningarna faktiskt fungerade i praktiken.

De flesta ekonomiska klagomål framfördes av bönder. Men bland dem finns ett klagomål från Jämsä från februari 1556, vilket skildrar inbördes relationer mellan präster. Karin, änka efter Michaelis Clementis som var framliden kyrkoherde i Jämsä, anklagade församlingens kaplan Bertil Pauli för att ha stulit den avlidnes böcker och papper, vilka hon avsett att lämna i arv till Michaelis brorsbarn. Förutom böckerna hade herr Bertil tagit fyra kor och andra kreatur samt prästämbetsplagg som herr Michaelis testamenterat till en annan person. Utöver ekonomiska spörsmål klagade Karin över att herr Bertil, när han berusad återvänt från ett klockaruppdrag, hade krävt henne på öl och mat. När den sorgbrutna och trötta änkan Karin inte kunde erbjuda detta uppförde sig herr Bertil våldsamt mot henne.⁵⁰

Även om prästerskapets ställning i lokalsamhället baserade sig på religion och religionsutövning, så tyder det faktum att det oftast var bönder som klagade vid ekonomiska klagomål riktade mot präster på att deras förhållande hade en ekonomisk grundton. Grundstommen i prästerskapets utkomst utgjordes av böndernas jordbruk. Varje bonde ställdes ansikte mot ansikte med prästen när han erlade skatter och prästräntor. Frekventa ekonomiska möten ökade också sannolikheten för konflikter. Men förhållandet mellan präster och bönder stannade inte enbart på en ekonomisk nivå, och därför klagade man också över andra frågor.

50. 'Jakob Teitts klagomålsregister', s. 301–303. Om inbördes tvister bland prästerskapet som framkom vid biskopsvisitationer under 1600-talet och början av 1700-talet se Lempäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa*, s. 220–222. Även i dessa fall spelade ekonomin en betydande roll.

Vart tredje klagomål gällde prästens person, hans personliga liv och leverne eller bottnade i hur prästen förväntades uppföra sig som representant för den andliga överheten. Anklagelserna beskriver till exempel prästernas våldsamma uppträdande, oklarheter gällande hur de skötte sitt hushåll eller deras sexuella uppförande. Klagomålen i den här gruppen härrör från teman som förändrades i och med reformationen, de berör följaktligen själva kärnan i prästerskapets verksamhet under den undersökta tidsperioden.

Anklagelserna om prästernas våldsamma beteende liknar de ekonomiska klagomålen i det avseendet att väldigt många präster blev föremål för klagomål. Till exempel i Esbo vid mitten av 1550-talet anklagade några bönder kyrkoherden Hindrich för att han begått stort övervåld mot dem. Herr Hindrich hade till exempel slagit en bonde i dennes hem, och en annan bonde hade han slagit efter att han även i övrigt uppfört sig otillbörligt: kastat vatten och krävt förplägnad.⁵¹ Också i Jämsä klagade man 1594 över våld, där hade kyrkoherden Olof slagit en bonde.⁵² I början av 1600-talet klagade bönderna i Kumo över att deras kyrkoherde betedde sig våldsamt och önskade att i hans ställe få kyrkoherden från S:t Karins.⁵³ Bland de sporadiska biografiska uppgifter om präster som återfinns i herdaminnena kan man även påträffa andra exempel på våld vilka ytligt sett påminner både om varandra och om de ovan nämnda fallen.⁵⁴

Prästernas våldsamma beteende blir begripligt om det speglas mot den tidigmoderna uppfattningen om husbondskap. Prästerna förut-sattes vara herdar för sin hjord, de skulle leda och vägleda allmogen samt upprätthålla ordningen i flocken, med våld om så krävdes. Det

51. 'Jakob Teitts klagomålsregister', s. 193.

52. I tryckt form Gabriel Leinberg, *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet III, Ny följd: 1539–1651* (Helsingfors 1898), s. 115.

53. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 2151, 181, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

54. I verket *Väänänen, Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721* återfinns två kyrkoherdar vars leverne förefaller ha varit ovanligt våldsamt. Kyrkoherdarna var Gregorius Henrici Balls (<https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/henkilo/182>) från Kalajoki samt Jacobus Sigfridi Geet (<https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/henkilo/763>) från Storkyro (hämtad 29.12.2017). Mer om Geet i Armas Luukko, *Etelä-Pohjanmaan historia 2. Keskiäika ja 1500-luku* (Helsingfors 1950), s. 471–484.

våldsamma uppträdandet blir begripligt om man beaktar tidens uppfattningar om manlighet och ämbetsutövning samt förhållandet mellan dessa. På 1500-talet var inte militär- och civilförvaltningen ännu åtskilda, utan i fredstid sköttes den växande central- och lokalförvaltningen av samma personer som i krigstid anförde trupperna. Samtidigt försvagade reformationen kyrkans position som normativ auktoritet och manligheten befriades från de begränsningar som kyrkan uppställt för den under medeltiden. Detta ledde till att det för soldater godtagna våldsamma uppförandet och den militära förvaltningskulturen spred sig till lokalförvaltningen. Våldet blev en godtagen, manlig metod för att kontrollera allmogen. Så skedde särskilt i rikets perifera, östliga delar som centralmakten hade svårt att kontrollera, det vill säga just i Finland.⁵⁵

På grundval av en analys av våldsfällen förefaller det som om det våldsamma uppträdandet för prästernas del var institutionellt, det baserade sig på att de innehade ett prästämbete. Prästernas våldsamhet hade nämligen en teologiskt färgad grundton: på 1500-talet byggde prästidealet på rollen som stridande förkämpe för den rena tron och med det förknippades våld. Men till prästidealet hörde samtidigt rollen som själavårdare och medlare i konflikter, och denna gick sämre ihop med våldsamt beteende.⁵⁶ I avseende på våld utgjorde alltså prästidealet en motstridig helhet.

Förutom in fråga om våldet genomsyrade prästernas kön och manlighetsideal även familjelivet samt deras sexualitet. I källorna kan man påträffa fall där det klagades över dylika teman. Till exempel i ett klagomål från 1616 mot herr Erich från Vemo sägs att prästgårdens drängar öppet levde i synd, trots att Erich var noga med att inte utdela nattvar-

55. Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormakts-tiden* (Stockholm 1989), s. 30–31; Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket*, s. 367–368, 377; Malin Lennartsson, 'Att föregå med ett gott exempel. Våld och misshandel i den tidigmoderna prästfamiljen', Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Våldets mening. Makt, minne, myt* (Lund 2004), s. 80–81; Mats Hallenberg, 'Psyko-paattien aikakausi? Valtion muodostuminen ja maskuliinisuus Ruotsissa ja Suomessa 1450–1650', Pirjo Markkola et al. (toim.), *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia* (Tammerfors 2014), s. 7, 74, 81, 85, 87.

56. David Larsson, 'Manliga och troliga. En studie av den officiella klerikala manlighets-ideologin i 1500- och 1600-talets Sverige ur ett åldersperspektiv', Anders Jarlert (red.), *Kyrkohistorisk årsskrift 109 (2009)*, s. 20–21, 27, 36. Se även Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket*, s. 373; Hallenberg, 'Församlingspräst i det svenska riket', s. 118, 131.

den till personer som han betraktade som syndiga.⁵⁷ I klagomålet mot herr Mårten från Mustasaari påstods att när han inte höll gudstjänst på helg- och söndagar så tillbringade han tiden med att dricka sig berusad.⁵⁸ I klagomålet mot fogden i Nyland, Henrik Tysk, från slutet av 1560-talet berättas i sin tur om kaplanen i Tenala, som idkat sexuellt umgänge med en gift kvinna.⁵⁹ Trots att det sistnämnda inte i strikt mening handlade om ett klagomål mot en präst, så beskriver det väl det föreliggande temat.

På 1500-talet blev prästernas familjeliv och sexualitet brännande frågor när reformationen ledde till att celibatregelverket upphävdes, något som möjliggjorde ett offentligt familjeliv för präster. Förändringen var både praktisk och teologisk. Enligt den lutherska teologin ingick äktenskap och familjeliv i ett gott kristet liv. Därför borde även präster gifta sig och skaffa barn. Samtidigt som prästernas familjeliv blev möjligt, blev det även offentligt och därmed föremål för övervakning och kritik. Eftersom prästerna övervakade andras liv och leverne var förväntningarna på dem höga. Både överheten och bönderna förväntade sig att de skulle föregå med gott exempel och idka ett exemplariskt bondefamiljeliv.⁶⁰ I de ovan skildrade klagomålen är kravet på att föregå med gott exempel uppenbart i fallet där Erich från Vemo anklagades för dubbelmoral. Klagomålet implicerar att prästen inte kunde sköta sitt uppdrag att leda och övervaka bondehushållen ifall hans eget hushåll inte sköttes klanderfritt.

Exemplariskhet och manlighet återkommer också i klagomål som handlar om alkoholkonsumtion. Under tidigmodern tid var alkoholkonsumtionen kopplad till kön samt till social och samhällelig ställning – den förenade visserligen människor och människogrupper, men den åtskilde dem också. Prästerskapets sätt att bruka alkohol kunde visserligen skilja sig från böndernas, men alkoholkonsumtionen för-

57. Vuoden 1616 valitusluettelot, s. 69.

58. I tryckt form Leinberg, *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet III*, s. 32. Om fylleri se även Väänänen, *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721*, Jacobus Sigfridi Geet (<https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/henkilö/763>) från Storkyro (hämtad 6.1.2018).

59. Strödda kamerala handlingar (1581–1622), SE/RA/5103/55, Riksarkivet, Stockholm. Använd i digital form. I verket Väänänen, *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721* återfinns många präster som misstänktes eller dömdes för sedlighetsbrott.

60. Lennartsson, 'Att föregå med ett gott exempel', s. 63; Larsson, 'Manliga och troliga', s. 25; Hallenberg, 'Församlingspräst i det svenska riket', s. 117–118.

enade också prästen med bönderna, framför allt i hans roll som ”den främste bonden” i sin socken. Trots detta tolererades inte för någon längre tid en kyrkoherde eller kaplan som på grund av överdrivet drickande inte kunde sköta sitt arbete. Detta faktum gjorde det möjligt att stämpla en präst som supit: på detta sätt försökte man att undergräva hans auktoritetsställning eller få en misshaglig själaherde avskedad.⁶¹ Medan anklagelserna gällande familjelivet berörde hela prästhushållet så var beskyllningarna om fylleri kopplade till prästens personliga agerande och egenskaper.

Man kan säga att prästernas kontroll över sitt hushåll och sitt personliga leverne gick hand i hand med deras religiösa auktoritet. Om en präst förlorade kontrollen över sitt hushåll, för att inte tala om över sig själv, kunde han bildligt och bokstavligt förlora sin förmansställning i församlingen. Medan prästerskapet redan på medeltiden brukat alkohol och eventuellt tillgripit våld, så möjliggjorde reformationen en ny roll för prästerna som äkta makar, fäder och husbönder i ett hushåll, vilket i sin tur föranledde incidenter som resulterade i klagomål.⁶²

Cirka en fjärdedel av klagomålen riktade mot prästerskapet behandlar frågor rörande deras ämbetsutövning. I jämförelse med de två andra kategorierna koncentreras klagomålen ur denna grupp till endast ett fåtal präster. Men de blev i stället föremål för en mångfald av klagomål.

År 1571 klagade fyra män från Mustasaari över sin kyrkoherde Mårten Brennerus. Åtta av nio besvärspunkter gällde hans ämbetsutövning. Enligt klagomålet hade herr Mårten fått sin tjänst olagligt efter att den föregående kyrkoherden avlidit, men han talade så dålig svenska att församlingsborna inte förstod honom (de klagande var svenskspråkiga). Dessutom påstods att herr Mårten vägrade besöka sjuka och att människor sålunda avled utan att ha fått åtnjuta nattvarden.⁶³ De sjuka fick inte heller nattvarden i samband med gudstjänsten. I klagomålet gjordes dessutom gällande att prästen vilseledde sin

61. Vilkuna, *Juomareiden valtakunta*, s. 117–119, 219–221, 398–399, 414–416, 432–443.

62. Larsson, 'Manliga och troliga', s. 23; Hallenberg, 'Församlingspräst i det svenska riket', s. 124, 133; Vilkuna, *Juomareiden valtakunta*, s. 497–498, 501.

63. Liknande klagomål gällande nattvarden finns också från 1600-talet; se Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro*, s. 98.

hjord med irrläror samt agiterade för att få bönderna att uppresa sig mot kungligt majestät.⁶⁴

Uppenbarligen avskedades Mårten från sin tjänst på grund av klagomålen. Till ny kyrkoherde utnämndes prästen Benedictus Anthonii från Värmdö nära Stockholm.⁶⁵ Men Mårtens avsked och Benedictus utnämning skedde dock inte i enlighet med lagar och förordningar eftersom ärendet 1572 utreddes av lagmansrätten.

Vid tinget hördes herr Benedictus, vars vittnesmål i stor utsträckning baserade sig på anklagelserna gällande Mårtens ämbetsutövning. Benedictus anklagade bland annat Mårten för häxeri (*truldoms kånst*). Dessutom påstod Benedictus att Mårten hade vigt ynglingar med gamla pigor samt varit orimligt sträng när det gällde att upprätthålla kyrkotukten, till exempel mot personer som sällan gick i kyrkan eller som arbetade, exempelvis fiskade, på söndagarna. Dessutom lärde Mårtens undervisning barnen att bryta mot det fjärde budet, det vill säga att hedra sina föräldrar.⁶⁶

Trots de hårda anklagelserna vände sig situationen i lagmansrätten till herr Mårtens fördel. Sex präster från de omkringliggande församlingarna samt sockenborna från Mustasaari vittnade till Mårtens fördel om att häxerianklagelserna var falska och att även Benedictus övriga beskyllningar var lögn. Resultatet blev att herr Mårten friades från alla åtal och fick behålla sitt ämbete, som han uppenbarligen skötte utan några konflikter fram till sin död 1595.⁶⁷

Den 27 juli 1607 inledde Stockholms slotts rätt behandlingen av ett annat fall relaterat till ämbetsutövning. Två kaplaner från Karleby socken – Carolus (Martinus) Iacobus och Paulus Dionisii – anklagade skrivaren Knut Henriksson för att ha uttalat sig föraktfullt och smädligt om kungligt majestät. Fallet var komplicerat och resulterade i att anklagelser slungades fram och tillbaka mellan de käre, den åta-

64. I tryckt form Gabriel Leinberg, *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet I, 1539–1627* (Jyväskylä 1892), s. 120–122; se även Luukko, *Etelä-Pohjanmaan historia*, s. 476–477.

65. I tryckt form Leinberg, *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet I, 1539–1627*, s. 123–124.

66. I tryckt form Leinberg, *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet III*, s. 29–32.

67. I tryckt form Leinberg, *Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet III*, s. 32–33; Luukko, *Etelä-Pohjanmaan historia 2*, s. 476–477; Väänänen *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721*, Martinus Matthaei Brennerus. <https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/henkilö/292> (hämtad 15.12.2017).

lade samt de bönder som hördes i egenskap av vittnen. I likhet med föregående fall gällde de flesta anklagelser som framfördes mot prästerna i rätten just deras ämbetsutövning.

Skrivaren Knut anklagade herr Carolus för att ha kallat hans svärfar för horkarl (*hoorakarl*) och mördare. Han anklagade även Paulus för att denne skötte både tjänsten som kaplan och tjänsten som länsman, vilket föranlett oegentligheter vid prästämbetets utövande. Förutom Knut anklagade även tre österbottniska bönder prästerna. Av fem anklagelsepunkter gällde tre ämbetsutövning. Bönderna berättade att Paulus missbrukade nattvardens sakrament när han utdelade den så att bönderna själva fick ta oblater och vin för att ge till sina hustrur och barn. Enligt bönderna fanns det också oklarheter gällande hur han skötte länsmanstjänsten. Dessutom påstod bönderna att kaplanen hade söndrat hustrubänken i kyrkan.⁶⁸ Såsom i det föregående fallet slutade även detta fall efter många om och men till prästernas fördel.⁶⁹ Trots att både skrivaren Knut och de österbottniska bönderna framförde allvarliga anklagelser mot prästerna, visade sig en del av dem vara rena lögner.

I klagomålsregistren från 1616 finns ett tredje fall där det framfördes rikligt med anklagelser gällande ämbetsutövning. Då klagade sockenborna i Vemo samfällt över sin kyrkoherde Erich. Av tolv åtalpunkter hörde sex stycken till gruppen ämbetsförseelser. Till sitt innehåll motsvarar klagoskriften i hög grad de ovan framförda klagomålen. Även i Vemo klagade man över missbruk gällande nattvarden – det påstods att kyrkoherden lät syndiga människor delta i nattvarden men i övrigt var snål med att utdela den. Man klagade också över andra försummelser i gudstjänstlivet. Till exempel okvädade och smådade Erich församlingsborna i sina predikningar samt behandlade överlag församlingsborna, särskilt äldre, illa.⁷⁰

Protokollen avslöjar inte om herr Erich bestraffades för de försummelser han anklagades för eller något annat om hur fallets fortsatta behandling gick. Med hjälp av herdaminnena kan man granska prästens

68. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215f, 301v–302, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form. Två andra av böndernas anklagelser handlar om oklarheter gällande kyrkliga avgifter och mer allmänt om ekonomisk hushållning.

69. Jämför Tor Krook, *Seurakunta ja papisto. Kaarlelan pitäjän historia I* (Turku 1969), s. 193, enligt honom fick Paulus sparken från kaplanstjänsten på grund av anklagelserna.

70. *Vuoden 1616 valitusluettelot*, s. 68–69.

fortsatta karriär. Även i detta fall verkar det som om anklagelserna inte höll streck, eftersom den anklagade fick behålla sitt ämbete. Ämbetsbanan blev dock kort, Erich avled endast tre år efter klagomålet.⁷¹

De ovan nämnda tre fallen företer vissa likheter, på basis av vilka man kan dra några generella slutsatser om klagomålen gällande ämbetsutövningen. För det första handlade klagomålen i grunden om tro, religion och religionsutövning (exempelvis missbruk vid firandet eller utdelandet av nattvarden, försummelse i gudstjänstlivet, häxeri eller irrläror). Reformationen förändrade både religionens innehåll och den religiösa praxisen samt påverkade den teologiska ideologi som utgjorde grunden för prästerskapets samhällsställning. Klagomålen om att präster hängav sig åt irrläror eller häxeri var en breddsida mot prästerskapets auktoritetställning, som även i övrigt på grund av reformationen vilade på nylagd grund.

För det andra förekom både enskilda personer och hela församlingar som klagande part. Enligt Pentti Lempiäinen, som studerat biskops- och prostvisitationer före stora ofreden, var det vid visitationerna på 1600-talet och i början av 1700-talet viktigt att klagande bönder hade den övriga församlingens stöd – i praktiken klagade alltså församlingen kollektivt. I annat fall ansågs klagomålet i allmänhet vara grundlöst, överdrivet eller rentav lögnaktigt. Ibland kunde församlingen i sådana fall vittna om sin herdes oskuld.⁷² Denna kollektiva grundton återfinns även i allmogens klagoskrifter från 1500-talet och början av 1600-talet. Det förefaller som om kollektiva anklagelser rönte större framgång än beskyllningar framförda av enskilda bönder.

För det tredje förefaller det uppenbart att det bakom anklagelserna rörande ämbetsutövning låg en strävan efter att få en önskad präst avskedad. Enligt lagar och förordningar ledde nämligen vissa brott – såsom dråp eller, närmare kopplat till ämbetsutövning, olaga vigsel – till temporär eller total förlust av ämbetet.⁷³ Genom att hänvisa till att prästen inte var kapabel att sköta sitt ämbete försökte de klagande försvaga den anklagades professionella auktoritet och på så sätt få prästen avskedad.

71. Väänänen, *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721*, Ericus Michaelis Kurck. <https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/henkilo/1337> (hämtad 20.12.17).

72. Lempiäinen, *Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavijaa*, s. 389–390.

73. Jukka Paarma, *Hiippakuntahallinto suomessa 1554–1604*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 116 (Helsinki 1980), s. 402–403.

Det finns ett samband mellan den förändrade religiösa kontexten, de kollektiva anklagelserna och avskedandet av präster. En förtrolig relation till församlingsborna bidrog till att präster, särskilt kyrkoherdar, kunde kvarstå i ämbetet: ifall prästen förlorade församlingens förtroende hade den sina metoder för att få honom avskedad.⁷⁴ De ovanstående fallen stöder observationen, i två fall av tre var det enstaka bönder som anklagade prästen och då visade sig beskyllningarna vara falska, antingen under en annan rannsaking (i fallet med Paulus och Carolus) eller på grund av andra prästers och församlingsbornas vittnesmål (i fallet med herr Mårten). Men det tredje fallet (klagomålet mot herr Erich från Vemo) utgör ett undantag från regeln: trots att församlingen samfällt klagade över kyrkoherden fick han behålla sitt ämbete. Men uppgifterna om förhållandet mellan kyrkoherden Erich och Vemoborna efter klagomålet är fåtaliga, och därför är det svårt att bedöma hur fallet påverkade kyrkoherdens senare ämbetsutövning. Dessutom slapp församlingsborna rätt snart den misshaglige herden på naturlig väg, och därför hann det pyrande missnöjet kanske aldrig slå ut i full låga.

Prästerna som klagande och vittnen

I cirka en tredjedel av alla klagomål är prästerna klagande eller vittnen, alltså i roller där de förmedlade information från lokalsamhället till överheten. Klagomålets betydelse samt prästernas roll som klagande eller vittnen kan belysas genom ett omfattande nyckelfall som ingående relaterar till uppsatsens teman, särskilt om det kompletteras med andra klagomål- och vittnesmål från präster.

Det nämnda nyckelfallet är åtalshelheten mot skrivaren Knut, som redan tidigare nämndes i samband med klagomålen mot präster. Fallet, som behandlades av Stockholms slotts rätt under fyra separata sessioner i juli–augusti 1607, inleddes med att kaplanen i Karleby socken, Carolus (Martinus) Iacobus,⁷⁵ påstod att skrivaren Knut Henriksson 1605 smädat kungen genom otillbörligt och smädligt tal.⁷⁶ På plats var också en annan kaplan från Karleby, Paulus Dionisii, som vittnade om

74. Hiljanen, 'Servants of the crown or trustees of the people?', s. 236–237.

75. I källan kallas han omväxlande för Carolus och Martinus. För tydlighetens skull kallas han här bara Carolus.

76. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215l, 300, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

Fram till sin död var riksrådet Klas Fleming, befälningshavande i Finland, hertig Karls mest betydande motståndare i Finland. Konflikten kommer till uttryck i denna målning av Albert Edelfelt från år 1878, där hertig Karl skymfar Flemings lik. Källa: Wikimedia Commons.

att Carolus utsago var riktig. Prästerna hävdade att Knut under ett samtal med fogdekarlen om räkenskaperna hade förtalat kungligt majestät genom att kalla denne Carl Kroknäsa (*Carl Krokennäsa*). Detta var ett mycket allvarligt brott och rätten rannsokade ärendet grundligt.⁷⁷

I fråga om utredningen av kaplanernas anklagelser bör man hålla i minnet vid vilken tidpunkt det påstådda majestätsbrottet skedde. I det svenska riket var slutet av 1500-talet en tid när kungamakten i praktiken ständigt utmanades. Utvecklingen kulminerade på 1590-talet i inbördeskrig, där den laglige kungen Sigismund och hans trupper kämpade om makten mot usurpatorn hertig Karl och dennes anhängare. Inbördeskriget, som slutade i hertig Karls seger, resulterade i interna utrensningar i riket. Till exempel miste flera företrädare för rådsadeln livet för att de tagit den laglige kungens parti i striden.⁷⁸

77. Ibid.

78. För allmänt om inbördeskriget på 1590-talet se Mirkka Lappalainen, *Susimessu. 1590-luvun sisällissota Ruotsissa ja Suomessa* (Helsinki 2009); Karonen, *Pohjoinen suurvalta*, s. 96–114.

Trots utrensningarna vilade Karls ställning på lösan grund. Även om han 1599 erkändes som arvfurste, vilket innebar att den svenska kronan enligt lag tillhörde honom och hans ättlingar, så använde Karl ända till 1604 titeln riksföreståndare. År 1604 gick Karl ”med på” att bli kung, men kröningen dröjde ända till 1607. Det inrikespolitiska läget i Sverige fortfor dock länge att vara spänt och folk fruktade ett polskt anfall långt in på 1600-talet. Finland och finnarna blev föremål för Karls särskilda uppmärksamhet, området hade ju under inbördeskriget varit en stödjepunkt för Sigismunds regim.⁷⁹

Det politiska läget var fortfarande osäkert i fråga om såväl Karls makt-position som finnarnas ställning, när Knut uttalade sig 1605 och ännu vid rättsprocessen två år senare. Förutom det som Knut sagt cirkulerade det också andra rykten om Karl. Till exempel i Stockholm ryktades det att Karl avlidit och en del stadsbor skälade över kungens död.⁸⁰ Knut smädade kungens ära vid en känslig tidpunkt och rörde vid ett hett tema. Med tanke på detta är det anmärkningsvärt att skrivaren inte avrättades utan rättegång. Under tidigmodern tid måste den käre bevisa att anklagelserna verkligen var sanna, för falska anklagelser utdömdes stränga straff. Den här juridiska kulturen gjorde att rättegången utgjorde en garanti för samhällsordningen.⁸¹ Därför utredde rätten ärendena grundligt, också allvarliga fall, innan någon dom fälldes.

Efter att rätten hört anklagelserna inkallade man skrivaren Knut för att besvara åtalen. Han förnekade anklagelserna om smädelse och gav sin egen version av händelseförloppet. Knut sade sig ha samtalat med fogdekarlen, och diskussionen hade gällt räkenskaperna. I motsats till vad prästerna påstod, hade Knut sagt att ifall någon hade något att anmärka mot räkenskaperna eller betalningarna så hade han kvittenser och andra verifikationer för att styrka räkenskapernas riktighet. Också räknekammaren hade granskat räkenskaperna. Påståendena om att han smädat kungen bortförklarade Knut med att avslöja att han tidigare åhört ett samtal där borgaren Erik Björnsson från Stockholm kallat kungen för Carl Kroknäsa. Det rörde sig alltså enligt Knut om ett missförstånd där de fientligt inställda prästerna lade Eriks ord i hans

79. Lappalainen *Susimessu*, s. 266–267, 271; Karonen, *Pohjoinen suurvalta*, s. 118–119.

80. Piia Einonen, 'The politics of talk. Rumour and gossip in Stockholm during the struggle for succession (c. 1592–1607)', *Scandia* 2014:2, s. 18–22.

81. Se till exempel Jari Eilola, *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun noituus- ja taikuustapauksissa*, Bibliotheca Historica 81 (Helsinki 2003), s. 264.

mun.⁸² Därefter berättade han för rätten varför prästerna var fientligt stämda mot honom. Knuts beskyllningar gällde, såsom redan framgick, främst prästernas ämbetsutövning.

Rätten hörde sedan prästerna på nytt. Rätten tillfrågade herr Paulus om Knuts anklagelser mot prästerna var riktiga, vilket kaplanen inte kunde förneka. Därefter frågade man Paulus om smädelsen redan behandlats vid häradsstinget. Prästen sade att ärendet visserligen hade behandlats, men inte på tillbörligt sätt. Carolus berättade att tingets lagläsare kommit för att tala med honom och bett honom dra tillbaka anklagelserna mot skrivaren. Också Knut själv hade i kyrkan talat med prästen för att förlika saken och bett honom avstå från anklagelsen. Carolus hade svarat att han inte kunde avstå från anklagelserna på grund av sakens allvarliga natur. Även skrivaren inkallades inför rätten och tillfrågades om det var sant att han och lagläsaren försökt få herr Carolus att avstå från anklagelserna. Knut medgav att så var fallet och motiverade sitt försoningsförsök med att konflikten betungade både hans och prästens själ.⁸³

I prästernas och skrivaren Knuts uttalanden utkristalliseras på ett intressant sätt rannsakingarnas och kommissionernas betydelse och ställning på 1500-talet. Överheten eftersträvade att konflikter skulle lösas vid de lokala tingen, bara de allra grövsta fallen, eller fall som man inte lyckades lösa lokalt, skulle hänskjutas till den ”högre rättsinstans”, som rannsakingarna och kommissionerna representerade.⁸⁴ Det verkar ändå som om de kungliga ämbetsmännen vid Stockholms slottsrätt inte varit belåtna med att man lokalt försökt lösa ett så pass allvarligt ärende. Detta handlade inte om den sorts förlikning som kronan önskade, utan om korrupcion i avsikt att förhindra att saken kom till överhetens kännedom.

Den andra sessionsdagen inleddes med att rätten hörde några bönder som anklagade både Paulus och Carolus, främst för de ämbetsförseelser som redan ovan skildrades mer utförligt. Efter att bönderna framfört sina anklagelser fick kaplanerna besvara dem. Prästernas försvar

82. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215l, 301v, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

83. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215l, 301–302v, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

84. Katajala, *Suomalainen kapina*, s. 211–212.

baserade sig främst på att bönderna framförde sina anklagelser utan sockenbornas vetskap och enhälliga understöd. Paulus påstod att Knut hade sitt finger med i spelet: han hade lockat bönderna att agera. Bönderna i sin tur försvarade sig med att säga att de innehade socknens sigill och fullmakt att handla å hela socknens vägnar.⁸⁵

Man väckte även frågan om huruvida prästerna verkligen hört Knuts smädliga tal om kungen eller om Carolus och Paulus framförde anklagelserna bara för att de var skrivarens fiender.⁸⁶ Dessutom rådde det också oenighet om huruvida fallet hade behandlats på tillbörligt sätt vid häradstinget samt om Knut verkligen själv hade smädat kungen eller bara upprepat Eriks ord. I alla dessa frågor hade parterna väldigt olika uppfattningar.⁸⁷

Den tredje sessionen hölls den 29 juni. I början av sessionen föredde herr Paulus för rätten ett gammalt dokument (*zedell*), som den gamle lagmannen Pedher Arfwedsson gett honom medan skrivaren Knut befann sig i Stockholm för att revidera räkenskaperna. I dokumentet sades att lagmannen i Knuts ägo påträffat flera skinn och pälsverk av olika djur. På anklagelsen svarade Knut att alla pälsverken var hans egna. Däremot berättade Knut hur han för några vintrar sedan fått ett rävskind, som herr Paulus dräng senare bestulit honom på. Detta var enligt skrivaren återigen ett tecken på hur mycket Paulus hatade honom.⁸⁸

Härnäst fick rätten förundras över det klagomål som kunglig majestäts hovprokurator, Carl Olufsson, på herr Paulus begäran framförde rörande skrivaren Knuts missbruk av socknens sigill. Enligt anklagelsen hade Knut med hjälp av sigillet förfalskat brev och register för egen vinning. Anklagelsen hängde ihop med den tidigare diskussionen om huruvida bönderna som hörts i rätten verkligen agerade i hela sock-

85. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215l, 302, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

86. Enligt Olaus Petris domarregler fick en anklagad ämbetsman inte vittna; Jason Lavery, *Reforming Finland. The Diocese of Turku in the Age of Gustav Vasa 1523–1560*, Studies in Medieval and Reformation Tradition vol. 210 (Leiden/Boston 2018), s. 117. Rätten lade ner mycket tid och möda på att utreda om prästerna och skrivaren låg i fejd med varandra.

87. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215l, 302, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

88. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215l, 303v, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

nens namn, såsom de påstod, eller endast som enskilda personer.⁸⁹ Prästerna var främst ute efter att bevisa att skrivaren konspirerat med bönderna, men listan över anklagelser mot Knut kom att utökas med bedrägeri och förfalskning av dokument.

Förutom Carl Olufssons klagomål hörde man i rätten ytterligare anklagelser från kaplanerna angående skrivarens verksamhet. Dessa behandlade främst ekonomiska frågor. Paulus beskyllde bland annat Knut för att ha bokfört 55 hemman, inklusive sitt eget, som öde trots att de inte alls låg öde. Dessutom hade Knut 1599 sålt kronans tran och nyligen på nytt tran till en skeppare i Stockholm. Därtill hävdade Paulus att Knut hade bytt ut åtta tunnor smör som han uppburit i kronoskatt mot gammalt smör av dålig kvalitet. Även herr Carolus anklagade Knut när han berättade att denne hade stulit en tunna smör av Mats Persson (tydligt en bonde) samt använde alltför tunga vikter vid skatteuppbörden. Gällande Carolus anklagelser om fusk med vikter vittnade en bonde om att han och andra personer erlagt för höga skatter på grund av falska vikter. Knut bortförklarade beskyllningarna så gott han kunde: det sålda tranet var hans eget, medan bonden som vittnade om fusk med vikterna själv var våldsam och hade dömts till böter för våld mot kronans ämbetsmän.⁹⁰

Den sista sessionen i fallet med skrivaren Knut hölls den 13 augusti 1607. Då hördes en ämbetsman vid namn Johan Bengdson. Han upplyste rätten om den österbottniska allmogens klagomål mot Knut. Detta gjorde gällande att skrivaren hade en bror i Polen som han fortfarande höll kontakt med. Dessutom upprepades i klagomålet ett påstående som redan framförts vid föregående session, nämligen att falska vikter använts vid skatteuppbörden. Enligt den tredje anklagelsen hade Knuts svärfar tidigare under pesten lagt beslag på ett skattehemman utan rättens tillstånd. Också Paulus anklagade Knuts svärfar, han påstod att denne under pesten försökt få en trollkona att förhäxa Karleby sockens prästgård för den skulle drabbas av sjukdomar. Carolus åter hävdade att Knut 1598 hade frågat lagmannen Måns Elofsson varför denne var rädd för kungen i Polen.⁹¹

89. Ibid.

90. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215l, 303v–303, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

91. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215l, 303, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

De sista anklagelserna handlade dels om Knuts lojalitet mot den svenske kungen och det svenska riket, dels om hans heder. Anklagelserna gällde inte enbart Knut utan omfattade hela hans släkt. Under den tidigmoderna tiden var individens heder knuten till släktens heder. Heder och god vandel gjorde en människa till en fullvärdig samhällsmedlem och underlättade det dagliga livet. Också för ämbetsmännen utgjorde heder och ära viktiga faktorer i deras ämbetsutövning.⁹² Det faktum att heder och ära var knutna till släkten förklarar varför man drog in Knuts svärfar i anklagelserna mot honom. Genom beskyllningarna lät man förstå att hela Knuts släkt hade dåligt rykte. Hänvisningen till Polen i sin tur innebar att man genom anklagelserna försökte påvisa att Knut var illojal mot den svenska kronan och det svenska riket.

Innan domen föll gav rätten ordet till Knut. Skrivaren medgav att han visserligen hade en bror i Polen, men han hade inte hört av denne på femton år. Dessutom åberopade Knut fortfarande att anklagelserna redan behandlats i Österbotten, där han befunnits oskyldig. Men ifall rätten ändå fann honom skyldig, önskade sig Knut en rättvis dom.⁹³

Med tanke på anklagelserna och den utdragna behandlingen blev Stockholms slottsrätts beslut i ärendet närmast ett antiklimax. Rätten sade sig inte kunna döma i brist på bevis. Ärendet krävde ytterligare utredningar. I ett brev daterat den 23 augusti 1607 anbefalldes kungen att tre ämbetsmän skulle rannsaka förhållandena i Österbotten. Brevet innehåller en instruktion i åtta punkter där ämbetsmännen ålades att rannsaka bland annat jordägförhållandena och byarnas storlek samt bruket av vikter vid skatteuppbörden, men även kyrkliga förhållanden. I listans sista punkt omnämns bedragaren Knut Henriksson och

92. Mika Jokiahio, 'Miehen kunnia ja maine 1600-luvun pohjalaisessa maalaisyhteisössä', Piiä Eino & Petri Karonen (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (1450–1860)*, *HArk* 116 (Helsinki 2002), s. 205; Eilola, *Rajapinnoilla*, s. 262–267; Karonen, *Pohjoinen suurvalta*, s. 50; Hiljanen, 'Servants of the crown or trustees of the people?', s. 201–203.

93. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215f, 304v, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form. Om den kungliga befallningen att skicka ämbetsmännen se Johan Esaias Waaranen, *Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid: 2, 1603–1608* (Helsingfors 1864), s. 329–233.

hans smädliga tal. Vid rannsakingen var det meningen att äntligen bringa klarhet i denna sak.⁹⁴

Förutom i fallet med skrivaren Knut besvärade sig prästerskapet också över andra världsliga ämbetsmän. De flesta klagomålen handlade om ekonomiska frågor. Till exempel i Hattula härad klagade prästerna under 1550–1560-talen (det exakta årtalet är okänt) över att de inte erhölet tionden av vissa skattebetalare, det var fogden Jören Strobbåcks uppgift att uppbära avgifterna.⁹⁵ Herr Söfring från Hauho klagade i sin tur över att länsman Jöns Brunn hade uppburit för mycket i länsmansräntor, och dessutom hade Jöns utan laga dom lagt beslag på ett gammalt ödehemman som prästen odlat upp.⁹⁶ Om prästens personliga egendom handlade också klagomålet som kyrkoherden Markus i Tammela framförde 1616 där han förtäljde att rågskörden detta år varit så dålig att den inte räckte till utsäde. Dessutom klagade han över att han särskilt vintertid varit tvungen att rikligt förplåga kronans ämbetsmän, vilket var ekonomiskt betungande.⁹⁷

Ekonomi var det mest frekvent förekommande ämnet också i prästernas klagomål mot adelsmän, bönder och soldater. De ekonomiska klagomålen mot adeln koncentrerar sig till början av den undersökta perioden och berör huvudsakligen reformationen och den påföljande kyrkoreduktionen. Reduktionen innebar att en stor del av den egendom som kronan och adeln donerat till kyrkan återgick till sina forna ägare. Men först måste adeln klargöra släktens rätt till den indragna

-
94. Trots att slottsätten inte fällde någon dom i målet gick kaplanernas anklagelser troligen i rätt riktning eftersom kronan belönade Carolus Martinus Jacobi med att i brev daterade den 21 augusti 1607 respektive den 22 augusti 1607 utnämna honom till den förste kyrkoherden i den nygrundade Kronoby församling. Samtidigt utfärdade kungen ett skyddsbrev för den nye kyrkoherden mot hans fiender. Herr Paulus erhölet kunglig utnämning till kyrkoherde i Närpes 1609, där stannade han i ett år. Om Paulus senare skeden saknas uppgifter. Waaranen, *Handlingar upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid*: 2, s. 326–327; Krook *Seurakunta ja papisto*, s. 193. Se även Väanänen *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721*, Paulus Dionisii <https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/henkilo/1923> (hämtad 29.1.2018). Om resultatet av rannsakingen i Österbotten saknas uppgifter eftersom dessa protokoll inte återfinns i det material jag använt.
95. Strödda räkenskaper och handlingar t.o.m. 1630 Klagomålsregister (1552–1560-t), SE/RA/5101/5101.15/1,171, Riksarkivet, Stockholm. Använd i digital form.
96. Strödda räkenskaper och handlingar till och med 1630 Klagomålsregister (1552–1560-tal), SE/RA/5101/5101.15/1,174, Riksarkivet, Stockholm. Använd i digital form.
97. *Vuoden 1616 valitusluettelot*, s. 145. Dessutom finns det rikligt med skrivelser direkt till kronan rörande förplågnad som präster givit. Se till exempel Hiljanen, 'Kirkkoherrojen taloudellinen asema', s. 118 och där anförd litteratur.

egendomen. Bördsrätten föranledde oklarheter och det hände att två olika släkter gjorde anspråk på samma jordområde. Dessa oklarheter påverkade också vissa präster av adlig börd. Till exempel 1555 eller 1556 utreddes om en adelsman vid namn Torsten Henrikson hade tillskansat sig ett hemman som tillhörde kyrkoherden i Storkyro, Jacobus Sigfridi Geets släkt.⁹⁸ Vid indragningarna skedde också uppenbara oegentligheter, på detta tyder prästen Lars Romers berättelse från 1555 eller 1556, han påstod att Nils Boije tagit ett hemman värt 60 mark från honom och själv behållit det.⁹⁹

Prästernas klagomål mot bönder handlade om skattebetalning. Till exempel klagade 1602 kyrkoherden i Sahalax, Hans (troligen Johannes Martini Sasse¹⁰⁰) över att några bönder vållade honom ekonomisk skada när de ville hålla sina hemman utanför prästbolet.¹⁰¹ Skatter erlades delvis enligt bol och kyrkoherdens skatteintäkter sjönk ifall antalet gårdar och hemman i bolet minskade. År 1616 klagade i sin tur kaplanen i Tenala, Henrik, över att han inte lyckats uppbära skatt av vissa personer. De berörda personerna sade sig redan ha erlagt sina skatter till de världsliga myndigheterna.¹⁰² Oklarheter gällande skattebetalningen ledde samma år till att en man vid namn Mats Hendersson – uppenbarligen en bonde – misshandlade kyrkoherden i Sysmä, Matthis Petri.¹⁰³

I de källor jag använt finns endast ett egentligt klagomål mot soldater. Där klagade den åldrige kaplanen i Pälkäne, herr Simon, över att en soldat kallad Claus Simonsson hade bortfört hans häst.¹⁰⁴ Samma tematik återfinns i fallet med en präst från Kumo från mitten av 1550-talet. Då hade en präst kallad Olef överlåtit sin häst till armén som krigsutrustning, men i motsats till Simon hade Olef fått en tunna smör som betalning för hästen.¹⁰⁵

98. 'Jakob Teitts klagomålsregister', s. 46–48, 180–184.

99. *Ibid.*, s. 39, 264.

100. Se Väänänen, *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721*, Johannes Martini Sasse <https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/henkilo/2231> (hämtad 10.1.2018).

101. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215f, 239, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

102. *Vuoden 1616 valitusluettelot*, s. 22.

103. *Ibid.*, s. 126. Obs! Prästen klagade inte själv över saken utan den framgår av ett åtal mot fogden.

104. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215f, 235, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

105. 'Jakob Teitts klagomålsregister', s. 258.

När prästerskapet klagade agerade det som informationsförmedlare mellan lokalsamhället och centralmakten. Förutom som klagande fungerade prästerna även som vittnen, och i denna roll betonades informationsförmedlingen. Till exempel 1552 vittnade kyrkoherdarna i Vichtis, Janakkala, Hattula och Vånå om att allmogen vid respektive sockens sockenstämma hade försäkrat att deras fogde, Henrik Jönsson Finne, inte gjort sig skyldig till de brott som han åtalades för.¹⁰⁶ Det finns även andra belägg för att präster försvarade världsliga ämbetsmän. I andra fall vittnade präster, liksom i fallet med skrivaren Knut, mot världsliga ämbetsmän. Till exempel i ett klagomål mot de österbottniska fogdarna Per Knuttson och Hans Ingelsson från 1562 vittnade präster om att fogdarna uppburit skatter olagligt.¹⁰⁷ I källorna finns också vittnesmål där präster uttalade sig gynnsamt om bönder som ämnade uppta ödehemman.¹⁰⁸

Förutom de ovannämnda fallen påträffas i materialet brottsfall där prästerna fungerade som vittnen. Till exempel i Sibbo 1616 hänskjöts ett fall där en ung gosse hade hittat ett lik i närheten av en by till kommissionens avgörande. Efter mer ingående undersökningar misstänkte man att ett mord begåtts i trakten och att liket gömmts i skogen under en sten, där gossen funnit graven. I samband med behandlingen av fallet berättade kyrkoherden Anders Sigfridsson att han hört rykten om att ett lik grävts ner i en viss Påvels humlegård. Prästen hade själv försökt undersöka om ryktena var sanna, han frågade en viss Hendrich Wewer, men denne hade förnekat all kännedom om liket.¹⁰⁹ Vid samma tid i Hauho hördes kaplanen Daniel Abrahami som vittne, han hade med egna ögon sett en man misshandla en kvinna.¹¹⁰

Klagomålen där prästerskapet klagade eller vittnade, det vill säga förmedlade information från lokalsamhället till centralmaktens kännedom, visar hur rannsakingar och klagomål fungerade som ett kontrollorgan för lokalsamhället och lokala aktörer. Men samtidigt visar

106. Klagomål emot adeln i Finland 1530–1619, 215f, 37, 38, 39, Fogderäkenskaperna, RA, Helsingfors. Använd i digital form.

107. Strödda räkenskaper och handlingar till och med 1630 Klagomålsregister (1552–1560-t), SE/RA/5101/5101.15/1,168,169, Riksarkivet, Stockholm. Använd i digital form.

108. Se till exempel *Vuoden 1616 valitusluettelot*, s. 84, 153, 161–164, 218 och 236.

109. *Vuoden 1616 valitusluettelot*, s. 167, 169–170. Fallet bordlades till nästa ting och dess senare skeden är okända.

110. *Ibid.*, s. 113.

fallen också att centralmakten var beroende av tillförlitlig information från det lokala planet för att övervakningen skulle fungera. I prästernas fall baserade sig informationsförmedlingen otvivelaktigt på att de var väl insatta i de lokala förhållandena och kände lokalbefolkningen.¹¹¹ Prästerna innehade dessutom nödvändiga förmågor (såsom skrivkunskunnighet) och möjligheter (såsom nätverk) för att föra lokala händelser till centralmaktens kännedom.

Medan forskningen tidigare närmade sig prästernas informationsförmedling genom att analysera den som en aktivitet som gynnade centralmakten¹¹², visar de ovan nämnda klagomålen att prästerna också drev lokala intressen. Även för en dylik verksamhet var nätverk och framför allt skrivkunskunnighet till nytta, prästerna kunde inte bara läsa och skriva utan behärskade dessutom det abstrakta, byråkratiska språkbruk som krävdes i klagomålen. I Finland var också språkfrågan viktig eftersom allmogen inte nödvändigtvis förstod förvaltningens svensk-språkiga kommunikation. I sådana fall kunde präster fungera som tolkar och översätta överhetens budskap till en form som allmogen begrep.¹¹³ Trots att det i de ovan nämnda klagomålen från allmogen inte finns några direkta tecken på att prästerna skulle ha fungerat som skrivare vid författandet av böndernas suppliker så tyder prästernas vittnesmål på dylik verksamhet.

Från den tidigmoderna tiden, efter den här undersökta perioden, finns flera fall där präster författat intyg och klagoskrifter på allmogens vägnar. Men intressant nog uppfattades ibland präster som bistod bönder under uppror som uppvigglare av upprorsandan och ibland anslöt sig också präster till den upproriska allmogen.¹¹⁴ Bakom överhetens tolkning av prästernas roll som upprorsmakare skymtar tidens världs-

111. Se till exempel Nilsson, *De stora krigens tid*, s. 66.

112. Nilsson, *De stora krigens tid*, s. 208; Forssberg, *Att hålla folket på gott humör*, passim; Forssberg, *The Story of War*, passim.

113. Nils Erik Villstrand, 'Bokstäver, bönder och politik. Muntligt och skriftligt i 1700-talets politiska kultur', Peter Danielson et al. (red.), *Att komma till tals. Nedslag i den nordiska historiens vardagslunk och konflikter*, Rapporter från Växjö Universitet Humanoira Nr 5 (Växjö 1999), s. 97, 140–141; Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*, s. 261, 285.

114. I anklagelser mot prästerskapet understryks delvis samma teman och motiv – prästernas ställning som församlingens moraliska ledare, deras ämbetsutövning, ekonomi och förmögenhet samt prästerskapets personliga tvister med överhetens representanter – som här ovan har behandlats. Se Katajala, *Nälkäkapina*, s. 283–291.

bild, där den dygdiga, men enkla, allmogen inte ensam var kapabel att resa sig mot överheten utan hjälp av agitatorer ur de högre stånden, såsom vanartiga präster.¹¹⁵ Oberoende av om anklagelserna om prästernas roll som agitatorer höll streck eller ej, så tyder dessa fall på ett tätt interaktionsförhållande mellan lokalsamhället och prästerna.

Med stöd av de ovan nämnda observationerna kan man beteckna kyrkoherdarnas verksamhet som en maktskapande relation (*empowering interaction*). I klagomålen bringade prästerskapet till centralmaktens kännedom händelser som skakat om lokalsamhället och behövde rättas till. Prästerna drev inte enbart överhetens intressen utan verkade även för lokalsamhällets och allmogens bästa, och dessutom drev de otvivelaktigt också sina egna intressen. Verksamheten gynnade följaktligen alla parter. Kronan fick pli på olagligt agerande ämbetsmän och allmogen fick rättvisa samt upprättelse för sin upplevda orättvisa.

Slutsatser

Rannsakingar, kommissioner och klagomål utgjorde en organisk del av 1500-talets svenska politiska kultur och möjliggjorde interaktion mellan allmogen och överheten. Ändamålet med rannsakingarna var att övervaka lokalförvaltningens funktion och agerande samt kontrollera lokala myndigheter, inklusive prästerskapet. Inspektions- och klagomålstillfällena utgjorde en arena där allmogen kunde föra fram och söka en lösning på sådana aktioner från lokalförvaltningens och lokalmyndigheternas sida som de upplevde som orättvisa.

Prästerskapet agerade i tre olika roller vid klagomål och rannsakingar: de kunde bli föremål för klagomål, de kunde vara klagande och de kunde förmedla (information) mellan allmogen och överheten. Klagomålen mot präster är relativt fåtaliga. En bidragande orsak till detta är att kommissionerna först och främst hade i uppdrag att övervaka världsliga ämbetsmän. De fåtaliga klagomålen tyder också på att prästerna hade ett gott och nära förhållande till lokalsamhällena. Konflikter mellan bönder och präster lyckades man i regel lösa på lokal nivå, bara de allra grövsta förbrytelseerna underställdes kommissionernas bedömande.

115. Peter Englund, *Det hotade huset*, s. 98–99, 198; Katajala, *Nälkäkapina*, s. 186–188, 232–233; Kimmo Katajala, *Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa*, HArk 118 (Helsinki 2005), s. 87, 109–111.

Från och med 1500-talet styrde Bibeln, framför allt Mose lag (de tio budorden), den svenska rättsskipningen. I egenskap av Bibelkännare agerade prästerna som sakkunniga i moralfrågor. Klagomålen mot präster kan å ena sidan tolkas som anklagelser om lagstridig verksamhet. Å andra sidan skildrar klagomålen allmogens förväntningar på hur prästen borde agera. När prästernas handlande bröt mot böndernas normer fördes saken till den världsliga överhetens kännedom. Dessutom hängde allmogens klagomål ihop med prästerskapets sakkunskap om moralregler genom att de klagande eftersträvade att ifrågasätta prästernas religiösa auktoritet och deras ledarskap i församlingen. Detta är uppenbart i klagomålen rörande ämbetsutövning men liknande tendenser syns också i klagomålen gällande prästernas hushåll och deras eget leverne.

Medan klagomålen mot prästerna ifrågasatte prästernas religiösa auktoritet så agerade prästerna när de själva klagade ur en expertposition. I denna ställning förde prästerna till centralmaktens kännedom och avgörande olika konflikter som berörde lokalsamhället eller där prästerna själva var inblandade. På så sätt fungerade prästerskapet å ena sidan som övervakare av lokalsamhällen och lokala myndigheter, å andra sidan som informationsförmedlare. Informationsförmedlingen betonades i klagomål där präster var vittnen. Genom vittnesmålen fick centralmakten information med vars hjälp den kunde styra sin verksamhet och fatta korrekta beslut.

Inom tidigare forskning har prästerskapets informationsförmedling behandlats ur perspektivet att den gynnade centralmakten. Men klagomålen avslöjar att prästernas verksamhet även gynnade allmogen samt prästerskapet självt. Sålunda kan man tala om en maktskapande relation där den världsliga överhetens respektive allmogens krav och önskemål möttes. Interaktion präglade den tidigmoderna svenska politiska kulturen och där spelade prästerna, såsom ovan framgått, en särpräglad och central roll.